

TURG'UT O'ZAL HUKUMATINING ISLOHOTLARI VA NATIJALARI

Ilmiy rahbar: dots. B.To'raqulov
Shodmonov Sherzod - II bosqich magistranti

Annotatsiya. Turkiya bugungi kunda mintaqada siyosiy lider ekanligini va dunyo iqtisodiyotining eng yirik o'nligiga kirishini da'vo qilmoqda. Maqola mualliflari zamonaviy Turkiyaning iqtisodiy va siyosiy shakllanishini o'rganar ekan, 1980-1990-yillarda Bosh vazir Turgut O'zalning mamlakat iqtisodiyoti va siyosiy tuzilmasini liberallashtirishga qaratilgan islohotlariga murojaat qiladi. 1980–1982 yillarda O'zal B.Ulus harbiy hukumatida bosh vazir o'rinbosari, 1983 yildan esa Bosh vazir maqomida islohotlar o'tkazdi. T.O'zal 1989-yil noyabridan 1993-yil aprelida vafot etguniga qadar Turkiya Prezidenti lavozimini egallagan.

Kalit so'zlar: Erdo'g'an, iqtisodiy mo'jiza, neoliberalizm, O'zal, islohotlar

Abstract. Today, Turkey claims to be a political leader in the region and one of the ten largest economies in the world. The authors of the article, studying the economic and political development of modern Turkey, turn to the reforms of Prime Minister Turgut Ozal in the 1980s and 1990s, aimed at liberalizing the economy and political structure of the country. In 1980-1982, Ozal B. Ulus was Deputy Prime Minister in the military government, and from 1983 he carried out reforms as Prime Minister. T. Ozal served as President of Turkey from November 1989 until his death in April 1993.

Keywords: Erdogan, economic miracle, neoliberalism, Ozal, reforms

Абстрактный. Сегодня Турция претендует на роль политического лидера в регионе и на то, что она входит в десятку крупнейших экономик мира. Авторы статьи, исследуя экономическое и политическое становление современной Турции, обращаются к реформам премьер-министра Тургута Озала в 1980-х и 1990-х годах, направленным на либерализацию экономики и политического устройства страны. В 1980-1982 годах Озал Б. Улус был заместителем премьер-министра в военном правительстве, а с 1983 года проводил реформы на посту премьер-министра. Т. Озал занимал пост президента Турции с ноября 1989 года до своей смерти в апреле 1993 года.

Ключевые слова: Эрдоган, экономическое чудо, неолиберализм, Озал, реформы

Tadqiqot maqsadi O'zalning zamonaviy Turkiyaning shakllanishidagi o'rni va rolini aniqlash hamda olingan bilimlar asosida Turkiya rahbariyatining iqtisodiyot sohasidagi mumkin bo'lgan harakatlarini belgilab berishdan iborat.

Tadqiqot usullari. Tadqiqotimizning uslubiy asosini tarixchilik va qiyosiylik tamoyillari tashkil etgan bo‘lib, u T.O‘zalning 14 yil davomida bosh vazir o‘rinbosari, Bosh vazir, prezidentlik lavozimlarida galma-gal ishlagan faoliyatini ko‘rib chiqish, shuningdek, Turkiyaning amaldagi Prezidenti R.Erdog‘an faoliyati bilan taqqoslash imkonini berdi.

Kirish. Dastlabki sezilarli muvaffaqiyatlarga qaramay, T.O‘zal davrda amalga oshirilgan tadbirlar qarama-qarshi natijalarga olib keladi. Sanoatning jadal rivojlanishi tashqi kreditlar, xususan, Xalqaro valyuta jamg'armasining kreditlari va shunga mos ravishda tashqi qarzning o'sishi hisobiga ta'minlandi. 1980-1990 yillar oxirida inflyatsiya va byudjet taqchilligi yana kuchaydi, 1993 yilda T. O'zal vafotidan keyin siyosiy notinchlikka qaytishga sabab bo'lgan korrupsion mojarolar yuz berdi. T. O'zal tufayli tadbirkorlarning o'rta sinfi shakllandi. Bu tabaqa 2002 yilgi saylovlarda hamon Turkiyani boshqarayotgan Adolat va Taraqqiyot partiyasining g'alabasiga ijtimoiy tayanch bo'ldi.

2021 yilning ikkinchi yarmida Turkiya iqtisodiyoti isitma ichida edi. Mamlakat moliya tizimidagi nosog'lom vaziyatning eng yorqin tashqi ko'rinishi turk lirasining keskin inflyatsiyasi bo'ldi. Bunday hodisalarga Turkiya prezidenti Erdo'g'onning mamlakat Markaziy bankiga asosiy stavkani tushirish uchun bosimi sabab bo'ldi. Bunday bosim uchun rasmiy bahona Erdo'g'anning sarmoya o'sishini rag'batlantirish istagi va umuman, uning iqtisodiy dasturining eksportga yo'naltirilganligi edi (Belyaev, 2021).

Turkiya iqtisodiyoti boshidan kechirgan o'zgarishlar tufayli Turk iqtisodiy mo'jizasi deb atalgan hozirgi inqirozdan ham jiddiyoq inqirozni yengish tajribasi bugun yana dolzarb bo'lib bormoqda. Turg'ut O'zal ijodkor deb atalib, u 1979–1993 yillarda Turkiya Bosh vaziri o‘rinbosari, Bosh vazir va Prezident lavozimlarida ishlagan.

Muammo bayoni. Odatda, T.O‘zalning iqtisod sohasidagi faoliyati 1980-yillardagi AQSH va Buyuk Britaniyadagi o‘xshash neoliberal islohotlar kontekstida talqin qilinadi. Biroq, uni Reygan va Tetcher ma'muriyatining iqtisodiy siyosatiga taqlid qiluvchi sifatida ko'rish noto'g'ri bo'ladi. Haqiqat shundaki, u 1973 yil 15 iyunda Adolat partiyasi rahbari Sulaymon Demirelga tayyorlagan ma'ruzasida Turkiya iqtisodiyotini liberallashtirish bo'yicha o'zining loyihasini shakllantirgan. 1979 yilda Davlat rejalashtirish tashkiloti rahbari sifatida u shu paytgacha mamlakat bosh vaziri lavozimini qayta egallab turgan Demirelga xuddi shunday mazmundagi hisobotni yubordi. Bosh vazirning ko'magida O'zal o'zi boshchiligidagi tashkilotga professional iqtisodchilar, texnokratlarni tanishtiradi (Uturgauri & Ulchenko, 2009).

T.O‘zalning fikricha, Turkiya iqtisodiyotining turg'unligiga asosiy sabab davlatchilikning kamolistik tamoyili, ya'ni davlatning iqtisodiyotga faol aralashuvi bo'lgan. Xususan, u proteksionizm turk sanoatini samarasiz, raqobatbardosh va

qimmatga aylantiradi, deb hisoblagan. O'zalning ta'kidlashicha, kuchli davlat uning qoloq bo'lishi kerak degani emas. Maqsad davlat boyligi emas, millat boyligi. Fuqarolar boy bo'lsa, davlat ham boy. Iqtisodiyot va siyosat sohasida davlat aholini bostirish emas, balki qo'llab-quvvatlashi kerak. Jamiyat davlatning xizmatkori emas, balki davlat jamiyatning xizmatkori bo'lishi kerak (Sever & Dizdar, 1993). Iqtisodchi fuqarolarning xususiy tashabbusini, iqtisodiyotda erkin raqobatni rag'batlantirish tarafdori edi. Iqtisodiyotdagi davlat investitsiyalarining ulushi 1970-yillarning oxiriga kelib 50% dan oshdi (Kireev, 2007).

Bu davrda mamlakat iqtisodiyotining ahvoli haqida bir oz to'xtaladigan bo'lsak, 1979 yilda, hatto yirik shaharlarda ham aholi zarur oziq-ovqat uchun uzun navbatlarda turishgan. Shu bilan birga, belgilangan rasmiy narxlarda hech narsa sotib olish mumkin emas edi. Yuqori xarajat yoqilg'i narxining oshishi bilan ham bog'liq bo'lgan(Ulchenko, 2016).

1980-yil 24-yanvarda yangi iqtisodiy dastur ommaga e'lon qilindi. Yuqoridagi sanada o'z nomini olgan dasturning maqsadi o'tgan o'n yil ichida mamlakatda hukmronlik qilgan iqtisodiy beqarorlik muammosini hal qilish edi. Ushbu maqsadga erishish chora-tadbirlari sifatida davlat korxonalarini sotish, ish haqini pasaytirish, milliy valyutaning erkin kursini joriy etish orqali davlat xarajatlarini cheklash taklif etildi. Bu esa T.O'zalaning rejasiga ko'ra, byudjet taqchilligi, ishlab chiqarishni qisqartirish va qora bozorni shakllantirish kabi iqtisodiy notinchlik omillarini bartaraf etishi kerak edi.

1980 yil 12-sentabrda Turkiyada inqilob yuz berdi. Mamlakat bosh vaziri va yetakchi partiyalar rahbarlari hibsga olindi. S.Demirelday harbiylar tomonidan ishdan bo'shatilgan boshqa sheriklaridan farqli o'laroq, T.O'zal nafaqat o'zining sobiq mavqeini saqlab qoldi, balki mustahkamlab bosh vazir o'rinbosari lavozimiga ko'tarildi. Bu holatni T.O'zalning xalqaro moliya institutlari bilan yaqin aloqada bo'lganligi, kredit olishda harbiy elita ham manfaatdor bo'lganligi bilan izohlash mumkin. Bundan tashqari, mamlakatda siyosiy tartibni tiklash bo'yicha o'z dasturiga ega bo'lgan harbiylar iqtisodiyotni juda kam tushundilar va iqtisodiyotni yaxshilashning eng maqbul rejasini ko'rdilar (Uturgauri & Ulchenko, 2009).

1980 - 1983 yillarda barcha qarshiliklarni bostirgan harbiylarning ko'magi tufayli O'zalning maslahati bilan Bosh vazir etib tayinlangan B.Ulusning nopartiyaviy hukumati tugatilgan yoki kuchsizlangan kasaba uyushmalari o'rniga yangi mehnat institutlari (hakamlilik kengashlari) tuzadi. Hakamlilik kengashlari ish beruvchilardan har qanday holatda xodimlarni ishdan bo'shatishni talab qiladi. Biroq, 1980-yillar davomida ishsizlik jiddiy muammo bo'lib qoldi.

Amalga oshirish doirasida davlat mulkini keng miqyosda xususiylashtirish, ish haqi, pensiya va nafaqalarni qisqartirish, soliqlarni oshirish amalga oshirildi. Bunday chora-tadbirlar tufayli byudjetni tejash rejimi tizimli ravishda amalga oshirildi. Byudjet

taqchilligi 1980 yildagi 8 foizdan 1981-1982 yillarda 1,5 foizga kamaydi. Bir yil ichida yangi tayinlangan hukumat inflyatsiya darajasini 3 barobardan ko'proq pasaytirishga muvaffaq bo'ldi. Shu bilan birga, eksport uch barobar oshdi (Ulchenko, 2016).

Tabiiyki, barcha muvaffaqiyatlarni faqat O'zal boshchiligidagi iqtisodiy blok faoliyati bilan izohlab bo'lmaydi. Harbiy-siyosiy omillar (Erondagi Islom inqilobi va Sovet qo'shinlarining Afg'onistonga kirishi) bosimi ostida Turkiya Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotidan 4 milliard dollar miqdorida muhim iqtisodiy yordam oldi. XVJ va boshqa xalqaro tashkilotlar ham Turkiyaga kredit berishni tezlashtirdi. Biroq O'zal mamlakatga nisbatan qulay shartlarda tashqi kreditlar ajratilishini ham ta'minlay oldi. Dastlabki uch yilda XVJ unga 1,2 milliard kredit ajratdi.

Biroq, kichikroq hajmda bo'lsa-da, keyingi yillarda ham kreditlar ajratildi. Bundan tashqari, Turkiya Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki, Yevropa iqtisodiy hamjamiyati va Saudiya Arabistonidan kreditlar olgan. Barqarorlashtirish davrida, ya'ni 1980 yildan 1985 yilgacha (bu maqsadda kreditlar berilgan) ularning umumiy miqdori 5 milliard dollardan ortiqni tashkil etdi (Ershlag, 1988). Shu bilan birga, Turkiya inflyatsiyani pasaytirish, qattiq pul-kredit va moliyaviy siyosat olib borishga qaratilgan barcha kelishilgan shartlarni barqaror bajarishi kerak edi. Bu yerda harbiylarning qattiq nazorati va AQShning faol yordami ostida amalga oshirilgan deysish bilan ehtiyotkor qilish joizdir.

1982 yilgi yangi Konstitutsiya hukumatning huquqlarini sezilarli darajada kengaytirdi. Unga ko'rsatmalar qabul qilish huquqini berdi, ularga ilgari qonun kuchini berdi. Biroq, 1982 yilda mamlakatda oldingi ikki yil ichida gullab-yashnagan piramidalarining qulashi boshlandi. Bu hodisada o'zining aybi yo'qligiga qaramay, O'zal o'zining rasmiy iste'fosini kutmasdan, Bosh vazir o'rinbosari lavozimidan iste'foga chiqdi. Bu qaror, ehtimol, obro'-e'tiborni saqlab qolish va iqtisoddagi statistik tamoyillarni himoya qilgan Evren bilan qarama-qarshilik bilan bog'liq (Kireev, 2007). Bo'sh vaqtidan unumli foydalangan O'zal bo'lajak saylovga tayyorgarlikni boshlab yubordi.

O'zal bir guruh hamfikrlar bilan birgalikda “Vatan” partiyasiga asos solgan. Partiya mafkurasi madaniyatdagi texnologik g'arblashuv va turk millatchiligi va islomchilikning eklektik sintezi edi. Shuning uchun turk olimlari uning mafkurasini (Eralp va boshq., 1993) 2000-yillarning boshida hozirgi hukmron Adolat va taraqqiyot partiyasining o'zini-o'zi taqdim etishini kutishgan.

1980 yilgi inqilob tashkilotchisi va amaldagi prezident Kenan Evrenning tanqidiga qaramay, 1983 yil 19 dekabrda Vatan partiyasi saylovlarda 45,1% va shunga mos ravishda 400 o'rindan 211 tasini to'plab, yakka o'zi hokimiyat tepasiga kelishga muvaffaq bo'ldi (Buyuk Millat Majlisidagi 200 o'rin). Partiyaning g'alabasi tabiiyki, an'anaviy turk partiyalari va mafkuraviy jihatdan yaqin Demirelning Adolat partiyasini

ta'qiqlanishi bilan bog'liq bo'lib, avtomatik ravishda ikkinchi saylovchilarning qo'llab-quvvatlashini meros qilib oldi. O'zal harbiylarga to'g'ridan-to'g'ri qarshilik qilmasdan, o'z partiyasini turk jamiyatiga ularning hokimiyatiga yagona fuqarolik muqobili sifatida ko'rsatishga muvaffaq bo'ldi (Kireev, 2007).

Bosh vazirni amalda mamlakat ijro etuvchi hokimiyat rahbari lavozimini egallashi, tabiiyki, rejalashtirilgan o'zgarishlarni davom ettirish uchun siyosatga yangi dastaklar va resurslarni taqdim etdi. Islohotlarning yangi bosqichi boshlanishida muhim bosqich O'zalning 1983 yilda Turkiya Buyuk Millat Majlisi yig'ilishida Bosh vazir lavozimiga kirishish marosimida o'qib eshittirilgan hukumat islohot dasturi haqidagi ma'ruzasi bo'ldi (Temel, 2017).

Neft narxining tushishi ham energiyaga qaram bo'lgan Turkiya iqtisodiyotini katta darajada mustahkamladi. 1980-yillarning oxiriga kelib, O'zalning islohotlari natijalari uchun ta'rif belgilandi. Hukumatning iqtisodiyot, tashqi va ichki siyosatdagi muvaffaqiyatlari Vatan partiyasiga avvalgi muvaffaqiyatlarini mustahkamlashga va Turkiya Buyuk Millat Majlisidagi o'rinlarning 65% ni egallashga imkon berdi (Kireev, 2007). 1989 yil 9 noyabrda O'zal mamlakat prezidenti etib saylandi (Uturgauri & Ulchenko, 2009).

1992 yil iyun oyida Izmirda III Iqtisodiy Kongress bo'lib o'tadi, unda O'zal ma'ruza o'qigani chiqdi va unda amalga oshirilgan islohotlarning quyidagi muvaffaqiyatlarini sanab o'tadi:

1. Bozorni tartibga solish qonunlari foydasiga etatizmni rad etish. Importni to'liq liberallashtirish. Erkin bozor va turk lirasining konvertatsiya qilinishiga o'tish doirasida shaxsiy tashabbusning rolini oshirish. O'tgan 150 yil davomida Turkiya iqtisodiyotining rivojlanishiga asosiy to'siq bo'lib qolgan valyuta tanqisligi muammosiga fundamental yechim.

2. Dunyoning ilg'or mamlakatlari banklari va Istanbul fond birjasi vakili bo'lgan real kapital bozori bilan raqobatlasha oladigan bank tizimini yaratish.

3. Infratuzilma va energetika rivojlanishidagi yutuq, uning qoloq holati 1981 yilda mamlakatning keyingi rivojlanishiga to'siq bo'lib qolish xavfi ostida edi.

4. Uning nomi bilan atalgan eng katta to'g'onning rekord muddatda qurib bitkazilishi. Otaturk Janubi-Sharqiy Anadoluni rivojlantirish loyihasining muhim qismidir.

5. Turizm daromadlarining 300 million dollardan 3,5 milliard dollargacha o'sishi.

6. Eksport qiymatining 5 barobar o'sishi, bu bir vaqtning o'zida besh ming nomdagi sanoat mahsulotlarining 80% dan ortig'ini tashkil etdi. Shunday qilib, qisqa vaqt ichida eksport tarkibida aql bovar qilmaydigan o'zgarishlarga erishildi.

7. Shahar uy-joylari muammosini hal qilishda sezilarli o'zgarishlar (Uturgauri & Ulchenko, 2009).

Iqtisodiyotdagi liberalizm hukmron Vatan partiyasi mafkurasidagi konservativ tarafkashlik bilan birlashtirildi. Bosh vazir sifatida O‘zal o‘zining dindorligini ochiq tan oldi va ko‘rsatdi. Jumladan, o‘tgan davrda Turkiyaning yuqori martabali amaldorlari uchun imkonsiz bo‘lgan Haj ziyoratini ado etdi. Masjidlar va musulmon maktablari soni ortdi (Savin, 2014). O‘zal Turkiyada keyinchalik "Anadolu yo‘lbarlari" nomi bilan mashhur bo‘lgan yangi ishbilarmonlar guruhining paydo bo‘lishida katta rol o‘ynadi. Ular o‘z faoliyatlarida diniy urf-odatlariga va ko‘p jihatdan islom banklariga tayandilar, ularning rivojlanishi o‘z hukmronligining birinchi oylarida Bosh vazir tomonidan boshlangan (Heper, 2013). Bosh vazir Nurdjist tashkiloti rahbari, mashhur Gulen bilan ham iliqlik munosabatlarga ega edi (Kireev, 2007). Nihoyat, viloyat aholisining diniy konservativ doiralarning qo‘llab-quvvatlashi tufayli O‘zal ikkinchi marta bosh vazirlik lavozimini egallashga muvaffaq bo‘ldi.

O‘zal islomiy qadriyatlar va bozor iqtisodiyotini sintez qilishga intildi. U boshqargan partiya bir vaqtning o‘zida ham G‘arb, ham musulmon qadriyatlarini qo‘llab-quvvatlaganini ta’kidladi. O‘zal viloyat ishbilarmon doiralari vakillarini poytaxt ta’rischilari doirasiga kiritishga ko‘maklashdi va ularning sobiq elita bilan muvaffaqiyatli raqobatlashishi uchun sharoit yaratdi. Bu esa keyinchalik, o‘n yildan so‘ng bu yangi kuchning siyosatda hukmron o‘rin egallashiga imkon berdi.

Faol kamolchilar va shaxsan Prezident Evren O‘zalni musulmon ruhoniylarini qo‘llab-quvvatlagani uchun faol tanqid qildi. O‘zalning ta’lim muassasalarida qizlarning hijobda ro‘mol o‘rashini qonuniylashtirish istagi tufayli yuzaga kelgan inqiroz ayniqsa keskin bo‘lib chiqdi (Savin, 2014). Siyosatchi o‘zining an’anaviy musulmon atributlari va ramzlarini qaytarish yo‘lidagi qadamlarini jamiyat hayotini demokratlashtirish va liberallashtirishning umumiy yo‘nalishi bilan chambarchas bog‘ladi. Usmonli merosiga ishora qilish va an’anaviy kamolistik tuzum bilan qarama-qarshilik O‘zalning hokimiyat tepasiga kelishiga yo‘l ochganiga shubha yo‘q. Ular orasida Vatan partiyasining sobiq a’zolari, Erdog‘an va uning tarafdorlari ham ko‘p edi. Shunday qilib, O‘zal va uning neoliberal islohotlari yordamida Turkiyaga Eron islom inqilobi impulslarining ehtimoliy tarqalishini zaiflashtirishga intilgan G‘arb o‘z niyatiga zid ravishda bu yerda siyosiy islom pozitsiyalarini evolyutsion yo‘l bilan tiklashga hissa qo‘shdi.

1991 yilgi saylovlarda birinchi o‘rinni Demirelning To‘g‘ri Yo‘l Partiyasi (Do‘g‘ru Yo‘l Partisi-DYP) egallagan. N. Erboqon boshchiligidagi Refah partiyasi ham ovozlarda sezilarli darajada ortgan, Vatan partiyasi esa aksincha, 177 o‘rinni boy bergan. Aslida bu O‘zalning siyosiy yo‘lining mag‘lubiyati edi. Siyosatchi prezidentlik lavozimini saqlab qolgan bo‘lsa ham, sobiq avtoritar boshqaruv uslubi haqida gap bo‘lishi mumkin emas edi (Heper, 2013). Mag‘lubiyat sabablari ham iqtisodiyotni liberallashtirish natijalaridan aholining hafsalasi pir bo‘lganligi, ham qishloq

aholisining konservativ qismi orasida mashhur bo'lgan Demirel va Erboqonning siyosatga qaytishi edi (Baykal, 2019).

Korruptsiyaga shubha uyg'otgan qarindoshlarining xatti-harakati jamiyatda O'zalning mashhurligini oshirmadi (Uturgauri & Ulchenko, 2009).

O'zal vafotidan so'ng “Vatan” partiyasi tez orada muhim siyosiy kuch sifatidagi o'z faoliyatini to'xtatdi. Bu hukmronlik zamonaviy Turkiya uchun Adolat va taraqqiyot partiyasiga o'tdi. 1990-yillarda mamlakat yana kuchsiz koalitsion hukumatni birin-ketin yo'q qilgan bir qator korruptsiya mojarolariga duchor bo'ldi. Ushbu siyosiy notinchlikning cho'qqisi 1997 yilgi harbiy to'ntarish bo'ldi (Akin, 2016). Ajablanarlisi shundaki, ehtimol, eng muvaffaqiyatli va hayotiy merosi bunga avval N.Erboqon keyin esa R.T.Erdo'g'onning hokimiyatga keltirgan bir guruh Adolat va Taraqqiyot partiyasini tashkil etilishiga sabab bo'ldi.

2002-yilda hokimiyat tepasiga kelgan Adolat va taraqqiyot partiyasi o'z hokimiyatining dastlabki yillarida O'zalning neoliberal islohotlarini faol davom ettirdi va chuqurlashtirdi. Xorijiy va turk kapitalining mamlakat iqtisodiyotiga sarmoya kiritishi uchun eng qulay sharoitlarni yaratdi. Biroq 2010-yillarda partiya yetakchilari va R.Erdog'an o'zlarining sobiq neoliberal tamoyillaridan izchillik bilan chiqib keta boshladilar. Hukumatning iqtisodiyotga faol aralashuviga yirik loyihalar (masalan, Istanbul kanali) va O'zal hukumati ko'p hollarda faqat e'lon qilgan mintaqadagi yetakchilikka da'volar sabab bo'ladi (Erdog'an, 2019). 1980-yillardagi islohotlar saboqlari, bizning fikrimizcha, mintaqaviy yetakchilik uchun kurashda ko'pincha o'z resurslarini bo'rttirib ko'rsatishga moyil bo'lgan va shu orqali so'nggi 40 yillikda shakllangan nisbiy ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni fosh qilishga moyil bo'lgan zamonaviy Turkiya hukumati uchun ham dolzarb bo'lib, uning shakllanishida Turgut O'zal ham katta rol o'ynagan.

T. O'zalning iqtisodiy va ijtimoiy-siyosiy islohotlari, harbiy va an'anaviy kamalistik tuzum bilan qarama-qarshiligi, islohotlari tufayli diniy o'rta sinfning keng qatlamini shakllantirishi Adolat va taraqqiyot partiyasi va uning yetakchisi R. Erdo'g'onning hokimiyatga borish yo'lini tozaladi.

Xulosa. Turgut O'zal Turkiyaning zamonaviy tarixida beqiyos rol o'ynaydi. Bu mamlakatni fuqarolar urushiga aylanib qolish xavfi ostida turgan chuqur iqtisodiy va siyosiy inqirozdan olib chiqqan keng ko'lamli islohotlarda ham, uni jadal rivojlanayotgan sanoat davlatiga aylantirishda ham, bir qator dunyoviylik tamoyillarini qayta ko'rib chiqishda, mamlakat ijtimoiy hayotida islom dini pozitsiyalarini jonlantirishda ham o'z ifodasini topmoqda. Darhaqiqat, Erdo'g'anning barcha safdoshlari orasida eng katta haq bilan zamonaviy Turkiyaning me'mori deyish mumkin bo'lgan O'zaldir. Shu nuqtai nazardan, bizning fikrimizcha, O'zal islohotlarining yutuq va muvaffaqiyatsizliklari Turkiya rahbariyati uchun muhim va

foydali saboq bo‘lib, avtoritar boshqaruv uslubi va iqtisodiyotdagi avantiyur eksperimentlarning davom etishidan ogohlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Akın, M. H. (2018). Turgut Özal and the Conservatism of the Motherland Party. *Journal of Conservative Thought*, 15(55), 129.
2. Akın, Ş. (2016). Coups and Western Media: An Analysis on the February 28 Coup. *Journal of Liberal Thought*, 21(84), 35.
3. Baykal, Ö. (2019). Consolidation of politics in Turkey: Turgut Özal era. *Academic Sensitivities*, 6–12, 171.
4. Belyaev, D. (2021). Erdogan's alternative approach. What is happening with the Turkish economy. <https://tass.ru/ekonomika/11002013>
5. Eralp, A., Tünay, M., & Yeşilada, B. (1993). Turkish Foreign Policy toward the Middle East. In: *The Political and Socioeconomic Transformation of Turkey*. Chavport, CT: Praeger.
6. Erdogan, S. (2019). The Role of Turgut Özal in Turkey's Application to The European Union for Full Membership in 1987. *Imagination*, December. Volume: 3–5, 240.
7. Ershlag, Z. Y. (1988). *The Contemporary Turkish Economy*. Lnd New York.
8. Heper, M. (2013). Islam, conservatism, and Democracy in Turkey: Comparing Turgut Özal and Recep Tayyip Erdoğan Political Economy of Policy Reform in Turkey in the 1980. *Insight Turkey*, 15(2), 145.
9. Kireev, N. G. (2007). *History of Turkey*. Yves ran; Kraft.
10. Savin, D. A. (2014). Turgut Ozal and Islam. *Islam in the Middle East*, 8, 171–173.
11. Sever, M., & Dizdar, C. (1993). *Republic Debates (Second Republic Debates)*. Basa.
12. Temel, R. (2017). The Effect of Economic Liberalism on the Fiscal Policies of the Özal Period. *KMU Journal of Social and Economic Research*, 19(33), 117.
13. Ulchenko, N. Y. (2016). *Formation of patterns of economic development of Turkey: Doctoral Dissertation*.
14. Uturgauri, S. N., & Ulchenko, N. Yu. (2009). *Turgut Ozal – Prime Minister and President of Turkey*. Institute of Oriental Studies of the Russian Academy of Sciences.